

De teloorgang van Schokland

Weerloos in de wind

Wat te doen met de bewoners van een eiland dat regelmatig overstroomt? Een actuele vraag in tijden van klimaatverandering. Midden negentiende eeuw speelde een vergelijkbare kwestie op Schokland. Het Zuiderzee-eiland werd uiteindelijk ontruimd. **Eva Vriend**

Zuiderzeemuseum

Museum Schokland

Links: Hermanus Koekkoek de Jonge, *Schokland*, circa 1860. De bewoners van Schokland probeerden hun eiland met palenschermen te beschermen. Tevergeefs. Het overstroomde met grote regelmaat en kalfde steeds verder af

Albert Bape werd in 1843 geboren op Schokland en overleed in Kampen in 1927

H

et is niet bekend wat Albert en Margje Diender tegen elkaar zeiden toen zij in het voorjaar van 1859 weg zeilden van hun eiland. Ze lieten twee zontjes achter, begraven in de Schokker grond.

Het vissersschip lag volgeladen met de balken, planken, kozijnen van hun woninkje. Dat hadden ze moeten afbreken. Niets mocht op het eiland achterblijven. De vrees bestond dat de Schokkers anders zouden willen terugkeren. Aan boord pronkte ook het duurste meubelstuk dat Albert en Margje hadden, een grote eikenhouten, achttiende-eeuwse kabinetkast.

De laatste maanden was er iedere dag wel een eilandgenoot vertrokken. Stuk voor stuk waren de huizen uit elkaar gehaald. Schokland was steeds leger en stiller geworden. Het enige wat je bleef horen was het water. De Zuiderzee, klotsend, ruisend, slaand.

Schokker woningen hadden lange tijd een fundering van uitgedroogde plakken koeienstront gehad, om ze iets van stevigheid te geven. Veelal kregen de huisjes in het midden een tussenschot, zodat er twee gezinnen konden wonen.

Ik lees erover in *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden*, verschenen in 1750. 'Emmeloord is, gelijk geheel Schokland, rondom bedijkt', staat er ook in. 'Doch niet zo zwaar, zoodat het dikwijls gevaar van inbreuk en overstrooming loopt.' Emmeloord was de naam van het noordelijke buurtschap op Schokland, waar zo'n 450 mensen woonden. Meer centraal op het langgerekte eilandje lag Ens, met ruim tweehonderd bewoners. Iets verderop woonde nog een tiental Schokkers op de Zuiderbuurt.

De woninkjes van de eilanders waren krap, valt te concluderen. Ze overstroomden regelmatig en stonden dus op koemest. De geur van de opgedroogde stront was vast overal te ruiken. Bij de zoveelste overstrooming dreven de plakken weg. De slierten trokken bruine sporen in het water. Het funderen kon weer van voren af aan beginnen.

Zo'n plak koemest werd ook wel een schok of een schokke genoemd, en vermoedelijk heeft Schokland zijn naam eraan te danken. De schokken bevatten ook riet- en plantenresten. De eilanders gebruikten de plakken opgedroogde derrie tevens om hun huisjes warm te houden. Veelal was het hun enige brandstof, op het kale eiland was amper hout te vinden. De schokken waren

de turf van de armen. 'Hij is een Schokker' was oorspronkelijk beledigend bedoeld.

Schokland had in 1804 voor het eerst een steenen dijk gekregen. Sinds de Bataafse Republiek viel de kustverdediging onder de verantwoordelijkheid van de centrale overheid en die oordeelde dat de westkust van Schokland een robuuste dijk van steen nodig had ter vervanging van het palenscherm. De houten palen waren te zeer aangetast door een om zich heen grijpende wormenplaag, en door de oorlog werd de aanvoer van nieuw hout uit Noorwegen onmogelijk. De aanleg van de nieuwe dijk kostte een voor die tijd gigantisch bedrag, zo blijkt uit de notulen van het staatsbewind: 510.200 gulden.

En de eilanders waren er niet eens erg blij mee.

De nieuwe dijk stak twee meter boven het normale peil uit en kwam zo'n twintig tot dertig meter landinwaarts te liggen, achter het vervallen palenscherm. De kostbare weidegrond voor het vee ging zo verloren. Het eiland nam nog verder in omvang af. Op de achtereenvolgende kaarten uit die periode is te zien hoe de stevige voetafdruk die Schokland was verder versmalde. Het noordelijk deel van het eiland bezweek volledig. De Schokker buurtschapjes behielden 'ieder nauwelijks een omtrek van vijf minuten gaans'.

De bewoners zagen de zee oprukken. Iedere maand, week, dag dreigender dichterbij.

Tijdens opeenvolgende stormen beukte de Zuiderzee met volle kracht tegen de nieuwe dijk aan. Door de slappe veenondergrond verzakten de stenen. In 1824 werd een oktoberstorm de waterkering fataal. Het water steeg tot bijna 2,70 meter. De dijk raakte over een lengte van meer dan tweeduizend meter vernield. De paalwerken aan de oostzijde en rond de buurtschapjes werden weggeslagen. Weerloos bleef Schokland achter.

In de laatste weken van januari 1825 woedde er een heftige noordwestenwind die het water dagenlang de Zuiderzee op stuwde. In de nacht van 4 op 5 februari gebeurde het ergste. De storm viel samen met springtij en hoge rivierafvoeren, en wakkerde aan tot orkaankracht. De grootste overstroming ooit, qua oppervlakte, trof Nederland. Overal rond de Zuiderzee braken dijken door. Vooral de oostkust werd zwaar getroffen. Honderden mensen kwamen om, tienduizenden dieren verdronken. Huizen en schuren raakten verwoest, schepen werden op het land gesmeten.

En Schokland? Schokland werd onzichtbaar. Het eiland verdween volledig onder water. Dertien mensen verdronken: een man, vier vrouwen en acht kinderen. De

eilanders konden de materiële schade amper overzien: 86 huizen werden onbewoonbaar, 26 volledig weggespoeld. Honderden palen dreven weg en veroorzaakten als stormrammen grote schade aan huizen op het vasteland. Van de stenen dijk bleef weinig over.

Schokland is waarschijnlijk de armste gemeente van het land, constateerde de directeur van Domeinen in Zwolle in 1854. Heel Nederland kende grote armoede. Zo'n tachtig procent van de bevolking leefde in miserabele omstandigheden, maar op het eilandje was de situatie nog heftiger. Er kon niet worden teruggevallen op een kerk of een familie die wel rijk was. Op Schokland was iedereen arm.

Liefdadigheid hielp niet voldoende tegen de erbarmelijke leefomstandigheden. Het kwaad moest bij de wortel worden aangepakt. 'Maar wat zal daarvoor het middel zijn?' schreef pastoor Herman ter Schouw op 30 januari 1857 in *Het Handelsblad*. 'Ik wensch tot welzijn van Schokland en tot eer van Nederland, dat het antwoord gunstig moge zijn en uitgevoerd moge worden!' Hij was ten einde raad. Vier van zijn parochianen waren volgens hem omgekomen van de

Aquarel door Valentijn Bing en Jan Braet von Überfeldt van een man in vermoedelijke Schokse dracht, 1857

Foto's Nederlands Openluchtmuseum

honger. De pastoor wendde zich ook tot de minister van Binnenlandse Zaken, de commissaris van de koning in Overijssel en de Tweede Kamer. Door zijn aanhoudende stroom van publicaties wordt hij gezien als degene die de geesten rijp maakte voor het plan om Schokland te ontvolken. De discussie zou Nederland jaren bezighouden, tot in Den Haag aan toe.

Ik bestudeer de epistels van de pastoor omdat ik me niet alleen afvraag hoe de overheid over de kwestie nadacht – welke politieke argumenten klonken er? Hoe ging dat financieel? Ik wil ook goed begrijpen hoe de Schokkers zelf dit debat beleefden. Ik probeer het me voor te stellen: van hogerhand wordt overwogen jouw woonplaats, jouw gemeenschap op te heffen. Deels begrijp je dat ook wel omdat de situatie jaar op jaar verslechtert. Maar met huis en haard vertrekken, niets achterlaten, je huis afbreken en verscheppen?

Waar ga je heen? Wat doet je familie, wat zijn de plannen van de burens? Hebben we een keus? Kom ik hier nooit meer terug? Hoe gaan we dan ons geld verdienen? Vragen te over, dus ik begin bij het begin.

In de eerste maanden van 1857 schreef Jacob Ortt een rapport over Schokland. Hij werkte als ingenieur bij de afdeling van Waterstaat in Kampen en was verantwoordelijk voor de zeekeringen op Schokland. Ortt was de eerste officiële ambtsdrager die een ontruiming voorstelde. Het was in het belang van de eilanders zelf, stelde hij. Het rijk zou bovendien op de lange termijn goedkoper uit zijn, omdat het minder geld kwijt zou zijn aan dijkversterkingen en aan loonkosten voor de ambtenaren op het eiland. Die laatste post was relatief hoog, omdat er niet zoveel mensen woonden. De minister van Binnenlandse Zaken zag het voorstel wel zitten. Hij gaf de commissaris van de koning opdracht het voor te leggen aan de Gedeputeerde Staten van Overijssel.

Op Emmeloord heerste dat voorjaar van 1857 een hevige tyfus-epidemie. Die zomer werd ook Ens getroffen. 'Bijna geen huis blijft verschoond, zowel ouden van dagen als jonge kinderen.'

Intussen kreeg de commissaris van de koning een positief advies van Gedeputeerde Staten over de ontruiming. Hij beval het op zijn beurt aan bij de minister, Anthon ridder van Rappard, een vertrouweling van koning Willem III. Ingenieur Ortt had voorgesteld om ieder gezin duizend gulden verhuisvergoeding te geven. Is dat reëel? wilde de minister nu weten. Verder vroeg

hij om een uitgewerkt advies over de vraag hoe de Schokkers konden worden bewogen het eiland te verlaten.

De onderwijzer van Emmeloord mengde zich in de discussie, Arnoldus Legebeke, een groot voorstander van ontruiming. Hij bevroeg de elf voornaamste vissers van het eiland over het ontruimingsvraagstuk, lees ik ergens. Mijn hart springt op. Kom ik erachter hoe de eilanders zelf daadwerkelijk tegen de ontruimingsplannen aankeken?

In de archieven vind ik het verslag terug. 'Namen en hoofden van huisgezinnen', lees ik in het zwierige schuinschrift van de onderwijzer. Verder stellen zijn bevindingen lichtelijk teleur. De neerslag van de gesprekken met de elf vissers beslaat één alinea. Ze gaven aan dat 'eene verplaatsing voor hun niet wenschelijk ware', omdat ze geen plaats konden bedenken die zich beter leende voor de visserij dan hun centraal in de Zuiderzee gelegen eiland.

Het idee dat Schokland mogelijk zou verdwijnen, bracht de natuurwetenschapper en schrijver Bernardus Meijlink ertoe om het eiland in de zomer van 1857 te bezoeken. Ik vind hem een interessante bron, omdat hij eveneens de vraag stelde wat Schokkers zelf van het plan vonden.

Meijlink zag dat de eilanders het gezellig hadden met elkaar, ondanks de ellende en armoede. 'Terwijl het de gewoonte is dat vooral de jongelieden zich des zaturdags na den middag net aankleeden, zoo worden des avonds in schier alle woningen pannekoeken gebakken, waarvan de reuk de geheele buurt vervult.'

Jongeren die er in hun leukste kleding op uit trokken om wat te keten en te flirten. De volwassenen die pannenkoeken baktten, waar ook de kleintjes van smulden. De smakelijke bakgeur die de vieze luchtjes voor even verdreef. Het is goed om ook dit beeld van Schokland voor ogen te houden.

De Schokkers hielden van hun woonplaats, noteerde Meijlink. Op Emmeloord trof hij een dochter uit een van de armste gezinnen die als dienstmeid bij een bemiddeld gezin in Kampen had gewerkt. Zij had daar in alle opzichten een beter leven, en meer perspectief. Zij verklaarde liever 'op Emmeloord gebrek te lijden dan te Kampen in overvloed te leven'.

'Moge 's lands Regering, die het welzijn aller onderdanen beoogt, de noodige stappen doen, om den gewenschten uitslag te verkrijgen!' Eind oktober 1857 mengde pastoor Ter Schouw zich weer in het publieke debat met een ingezonden stuk in *Het Handelsblad*. De winter naderde, altijd een probleem op Schokland aangezien door

Aquarel door Valentijn Bing en Jan Braet van Überfeldt van een vrouw in 'daagse kleding' uit Schokland, 1857

het dichtvriezen van de Zuiderzee de visserij stilviel. Er waren nog geen concrete stappen gezet, constateerde de pastoor bezorgd.

De minister wilde eerst dat de ingenieur van Waterstaat elk huis afzonderlijk taxeerde. Het voorstel om iedere Schokker duizend gulden te geven, achtte hij onverantwoord. Het schoot onvoldoende op, vond de pastoor. In december schreef hij ook een brief direct aan de minister zelf. Wilde hij de Schokkers nog één winter steunen? Het zou de laatste keer zijn, 'wanneer het aanstaande jaar de opruiming van Schokland te voorzien is'. Opruiming. Het verschilt twee letters met ontruiming, maar het klinkt veel harder.

Waar zouden de Schokkers naartoe verhuizen? Dienen ze als gemeenschap bij elkaar te blijven, of moesten ze worden verspreid?

Moet je de iets meer gegoede Schokkers een grotere schadeloosstelling uitkeren? Of moet je een meer gelijke behandeling nastreven van alle eilanders, de rijkere en de echt armen?

De principiële discussie die zich hierover ontspon, vertraagde de besluitvorming, ondanks de vermanende woorden van de pastoor. In februari 1858 verwierpen de commissaris van de koning en de minister van Binnenlandse Zaken het idee van gelijkschakeling – de meer welgestelden moesten meer worden gestimuleerd om te vertrekken. Voor de armeren was een verhuizing sowieso aantrekkelijker dan op het eiland blijven.

Iedere Schokker zou twee en een kwart maal de taxatiewaarde moeten krijgen. Hiermee zouden de kosten voor het rijk om precies te zijn op 137.729,55 gulden komen. Het lijkt misschien weinig, maar het was een zeer forse uitgave voor een tijd waarin rijksgeld voornamelijk naar 'harde' posten ging, zoals wegen en defensie, en veel minder naar sociale voorzieningen. Het was substantieel groot, bijzonder, en ingrijpend. Voor de overheid en

de ontvangers.

Op 27 februari 1858 schreef minister van Binnenlandse Zaken Ridder van Rappard aan de commissaris van de koning van Overijssel dat hij ook vond dat de Schokkers moesten migreren. Het was voor iedereen het beste. Eerst dienden er wel wat kwesties te worden beantwoord. Om te beginnen, de principenvraag: was het wenselijk dat de overheid zo verregaand ingreep? Ten tweede: hoe kon de overheid ervoor zorgen dat de Schokkers daadwerkelijk vertrokken en niet meer terugkeerden? Ten derde: hoe kon worden gegarandeerd dat de Schokkers het bedrag dat ze zouden krijgen als schadeloosstelling verstandig zouden besteden? Ten vierde: waar zouden de Schokkers naartoe verhuizen? Dienen ze als gemeenschap bij elkaar te blijven, of moesten ze worden verspreid?

En ten vijfde: welke gemeenten wilden hen huisvesten? De 'ongelukkige' Schokkers maakten veelvuldig gebruik van armenzorg. In de Wet op het domicilie van onderstand was vastgelegd dat burgers die hiervan afhankelijk raakten, konden aankloppen bij de kerk of een liefdadigheidsinstelling en dat de kosten mochten worden verhaald op de geboortegemeente. De geboortegemeente van de Schokkers zou echter worden opgeheven. Betekende dit dat de nieuwe vestigingsplaatsen ervoor moesten opdraaien? Had-den die daar zin in?

Ik kan er niet omheen. Dit zijn herkenbare vragen. Ze worden vandaag de dag bijna dagelijks gesteld. In de krant, op sociale media en

aan talkshowtafels. Voor 'Schokkers' hoef je alleen maar 'asielzoekers' of, de populistische variant, 'gelukszoekers' in te vullen. Waar moeten ze heen? Heeft 'opvang in de regio' de voorkeur – de Zuiderzeelaatsen in het geval van de Schokkers – of is spreiding over het hele land beter? Welke gemeente levert een bijdrage? Wie draait er op voor de kosten? Hoe zit het met de integratie? Zorgen de asielzoekers niet voor te veel overlast? Kunnen onze dochters nog veilig over straat?

In Den Haag en op de burelen van het provinciehuis in Zwolle woedde de discussie indertijd volop. In de archieven bevinden zich vele brieven, nota's en verslagen. De commissaris van de koning wilde opschieten en stuurde twee ambtenaren naar het eiland om de ontruiming praktisch voor te bereiden.

De Schokkers beseften dat ontruiming onvermijdelijk was. Waterstaat-ingenieur Ortt, een van de twee ambtenaren, noteerde in zijn dagboek dat hij alle gezinshoofden erover had ondervraagd. 'Geen eenig blijk gezien van die vroegere gehechtheid aan dien grond, die steeds den Schokker op zijn eiland deed blijven, of spoedig daarop terugkeren', schreef hij. 'Allen schenen overtuigd van de onhoudbaarheid van den tegenwoordigen toestand, waartoe de omstandigheden van den jongsten winter krachtig hebben meegewerkt.'

Sterker nog, de meeste Schokkers gaven aan dat ze hoopten dat de regering nu haast zou maken met een definitief besluit. In de zomer was het makkelijker om te verhuizen. Bovendien, zouden ze nog een winter op het eiland wel overleven?

De commissaris van de koning sloot zich hierbij aan in een brief aan de minister van Binnenlandse Zaken. Nu doorpakken, was het devies. Op het ministerie was een nieuwe bewindsman aangetreden, Jacob van Tets, die bekendstond als een 'pragmatisch liberaal'. Het was onmogelijk om nu snel een parlementair besluit te nemen, schreef hij terug. De Kamerleden hadden meer tijd nodig voor deze ingrijpende beslissing. Ze wensten eerst op reces te gaan, 'om zoo spoedig mogelijk naar hunne woonplaatsen terug te keren'.

Waren er indertijd parlementariërs die erbij stilstonden dat dit nogal wrang was?

De minister besloot ook tot uitsstel omdat hij eerst meer duidelijkheid verlangde over de nieuwe woonplaatsen van de Schokkers. Het enige wat vaststond: de

katholieken wilden naar een plaats met een katholieke kerk. De gereformeerde minderheid van Ens had wat dat betreft meer keus.

De besluitvorming leek in een vicieuze cirkel te komen. De Schokkers wilden niet serieus zoeken naar een nieuwe woonplaats zolang hun ontruimingsvergoeding niet definitief vaststond. Zolang er geen besluit viel over de vestigingsplek weigerde de minister het uitkeren van een bedrag toe te zeggen.

De eilanders voelden inmiddels minder noodzaak. Zij hadden die zomer juist een goed visseizoen. De temperaturen bleven lang hoog, de stand van het rivierwater daalde, het zoutgehalte in de Zuiderzee nam toe. De netten zaten vol met ansjovis.

De vissers hadden zoveel werk dat er een tekort aan personeel ontstond. Jonge zonen waren al vertrokken, met het oog op de ontruimingsplannen. Meisjes moesten mee aan boord als knecht. 'De vissers hebben thans een winstgevend bedrijf', schreef burgemeester Gerrit Jan Gillot aan de commissaris van de koning. Voor het eerst in lange tijd hoefden er geen mensen bedeed te worden. 'Hoezeer ook geneigd tot verhuizing, op dit ogenblik zijn zij niet in de

Annetje en Maria Diender in Schokker dracht rond 1900. Zij werden geboren op Schokland en overleden in Kampen

Nederlands Openluchtmuseum

stemming om naar een ander verblijf uit te zien.' Het haringseizoen beloofde ook royaal te worden.

Wat moest de Tweede Kamer nu toch beginnen met dat eilandje midden in de Zuiderzee? De minister stuurde aan op ontruiming van Schokland, maar mocht Den Haag zo verregaand ingrijpen? Er woedde in diezelfde tijd een bredere discussie over de gewenste mate van overheidsbemoediging.

Omringende landen – Engeland, België, Frankrijk – kregen in de loop van de negentiende eeuw een spoorwegnet. Nederland was zover nog niet. Nederland praatte er vooralsnog vooral over. Het belang van het nieuwe vervoermiddel zelf stond niet ter discussie. De onderhandelingen liepen vast op de vraag wie de rails moest aanleggen en betalen.

In onze buurlanden spande de overheid zich actief in voor de aanleg van spoorwegen. De Nederlandse regering wachtte af onder aanvoering van de bekende liberale voorman Johan Thorbecke, vanuit de overtuiging dat het bedrijfsleven goedkoper en efficiënter werkte dan de staat. Hier kwam bij dat de Nederlandse overheid er financieel niet goed voor stond.

Vervolgens probeerden door conservatieven gedomineerde regeringen het met een tussenvorm – geen staatsaanleg of staatsexploitatie, wel staatssteun. In februari 1860 viel er een coalitie over. Het kabinet-Van Hall/Van Heemstra, bestaande uit conservatieven en liberalen, besloot de impasse te doorbreken. Het stelde voor dat de staat het spoorwegnet zou voltooien, waarop een private onderneming het zou exploiteren. Voor verdere discussie was geen ruimte.

Thorbecke bepleitte nogmaals dat de spoorwegen een taak waren voor particulieren, maar hij kreeg nu slechts een minderheid mee. De meeste Kamerleden hadden genoeg van de jaren van stilstand, ze wilden vooruit. Mee in de vaart der volkeren.

In de verslagen van de Kamerdebatten en de memories van antwoord van de achtereenvolgende ministers van Binnenlandse Zaken voel je tussen de regels door hoe op een vergelijkbare manier werd geworsteld met de kwestie Schokland. Niet eerder was er 'een kollektieve verantwoordelijkheid' genomen voor een plaatselijke gemeenschap.

In het najaar van 1858 boog een speciaal ingestelde Kamercommissie zich over het vraagstuk. In het verslag lees ik dat de Kamerleden het voorstel 'forsch en vreemd' vonden; het kon een 'gevaarlijk

antecedent' scheppen. De Zuiderzee-eilanden Urk en Marken werden als voorbeeld genoemd. Die bewoners verkeerden evenmin in een 'zeer gelukkigen toestand'. Op de heidevelden leidde ook menigeen 'een zeer kommerlijk leven'. Zouden zij bij verhuizing een even royale schadevergoeding krijgen?

Vraag was ook of het plan wel tot het gewenste resultaat zou leiden. Kamerleden verwezen naar een dorp in Zwitserland dat ook door de overheid was ontruimd, 'omdat het door een bergval werd bedreigd'. Voor de bewoners werden elders huizen gebouwd, maar zij keerden 'na eenigen tijd' gewoon weer terug naar hun oude, vertrouwde bergdorpje.

Maar de meeste Kamerleden (48 van de 75) vonden de situatie op Schokland uitzonderlijk genoeg. 'De bevolking van Schokland verkeert in een toestand, die nergens elders in ons vaderland in die mate bestaat'. De leefomstandigheden op het eiland waren zo erbarmelijk dat de Schokkers niet zouden willen terugkeren, was de overtuiging van de Kamermeerderheid. De eilanders mochten bovendien niets achterlaten. Wie zou er terugverlangen naar een kaal, drassig stuk grond?

Aangezien de noodzaak van de ontruiming zo duidelijk was, drong de speciale Kamercommissie in haar verslag aan op een meer dwingende formulering van de wet. De ontwerptekst liet te veel ruimte. Een straffer overheidsingrijpen dus, meer dwang. 'Het "in de gelegenheid stellen om zich elders te vestigen" is geene goed gekozen uitdrukking; veeleer zou van noodzakelijkheid gesproken moeten worden.'

De Schokkers hadden geen al te beste reputatie. Zo vroeg menig parlementariër in die speciale Kamercommissie zich bezorgd af of de verhuizing gunstig zou zijn voor 'de maatschappelijke en zedelijke toestand der Schokkers'. Tot dan toe blonken de eilanders niet uit in spaarzaamheid, zo klonk het. 'Hunne kwade hebbelijkheden zijn, ten gevolge van hunne bijzondere levenswijze en onvoldoende bestaansmiddelen, thans maar al te zeer erfelijk. Deze eilanders huwen sedert eeuwen onder elkander en verbinden zich ligt met anderen.'

Het was voor de Kamer een extra reden om aan te dringen op stevig ingrijpen. Zo vond een meerderheid dat de Schokkers beslist niet met z'n allen naar dezelfde plaats mochten verhuizen, uit vrees dat zij dan 'hunne ondeugden behouden en aan de overige bewoners tot last worden. Onvermijdelijk zou dan een bijzonder politietoezicht over hen moeten worden ingesteld.' Alleen bij verspreiding zou de verhuizing 'heilrijk' werken, 'met hulp van een goed maatschappelijk en godsdienstig onderwijs en van het voorbeeld der omringende ingezetenen'.

Het slechte imago van de Schokkers valt deels te verklaren door de oproepen voor collectes en liefdadigheidsacties die jaarlijks in de kranten verschenen. Het gaat niet goed op dat eiland, werd gemakshalve geconcludeerd, er zal wel wat

De burgemeester zei dat het beter was om te vertrekken, iedereen om je heen legde zich erbij neer. Wie was jij om daartegenin te gaan?

aan die mensen mankeren. Zoals dat gaat met gemeenplaatsen en vooroordelen – ze zijn te generaliserend om hout te snijden.

'Hunne zeden zijn zo rein dat ze gerust daarin met elke andere gemeente van ons vaderland kunnen wedijveren', schreef pastoor Ter Schouw aan de commissaris van de koning. Op Schokland werden niet meer onwettige kinderen geboren dan elders, stelde hij. Er werden niet meer misdrijven gepleegd. Een Schokker kreeg wel altijd de schuld als een visser aan de vaste wal iets uithaalde, zo wist de pastoor. Het zal wel weer een Schokker zijn. Lekker makkelijk.

Meer dan 130 jaar later deden de diskwalificaties nog altijd pijn bij de nazaten. Hun ongenoegen werd verwoord door professor Bas de Gaay Fortman, die in de jaren zeventig bekend werd als lijsttrekker van de progressieve PPR. In 1991 opende hij in Kampen een tentoonstelling over de Schokker geschiedenis. 'Wat de Tweede Kamerleden in 1858 over de Schokkers durfden te zeggen, dat houdt men thans niet voor mogelijk', zo sprak De Gaay Fortman. 'Onvoorstelbaar, hoe de meerderheid van de Kamerleden aankeek tegen een gehele bevolkingsgroep. Wie dezelfde dingen nu zou durven beweren over Surinamers, Marokkanen of Belgen zou ernstig in moeilijkheden komen en strafrechtelijk worden vervolgd.'

De regering ging indertijd niet mee in de kwaadsprekerij. Van 'kwade hebbelijkheden en ondeugden' was volgens minister Van Tets geen sprake bij de Schokkers. Dwang was derhalve niet nodig. Van Tets antwoordde de Kamer dat

het de bedoeling was dat de Schokkers *vrijwillig* het eiland verlieten. De cursivering is niet van mij, maar staat zo in het oorspronkelijke verslag.

Van Tets schreef dat de provinciale en plaatselijke bestuurders zich ervan hadden vergewist dat de bevolking bereid was uit zichzelf te vertrekken. Hiertoe hadden de bewoners voorlopige contracten getekend waarin ze instemden met de ontruimingsvergoeding en toezegden hun woningen af te breken. Het wetsartikel hoefde daarom niet dwingender, 'imperatief', te worden geformuleerd. Het volstond om 'slechts de gelegenheid voor de eilanders open te stellen om tegen eene uit te keeren schadevergoeding zich elders te vestigen'.

Voor de aanleg van een spoorwegnet was verregaande overheidsbemoeienis lange tijd een brug te ver. Voor de ontruiming van Schokland gold hetzelfde, zo blijkt, ondanks het aandringen van de Kamer. Het moest bij een 'minnelijke schikking' blijven. Ook omdat dat op lange termijn goedkoper was voor de overheid, die immers krap bij kas zat.

Er werd gekozen voor een tussenoplossing, waarbij de nieuwe vestigingsplaatsen zich geen zorgen hoefden te maken over de eventuele armenzorg aan Schokkers. De staat maakte hiervoor een uitzondering op de Wet op het domicilie van onderstand: de gemeenten konden de kosten declareren bij het rijk. De speciale onderstandsvoorziening zou 'Schokkergeld' gaan heten.

Geen dwang, wel een moreel appel op de eilanders. Geen verhuisplicht, wel verleid met een royale vergoeding.

De commissaris van de koning Cornelis Backer van Overijssel, net als Thorbecke een liberaal, schreef het ook aan burgemeester Gillot: de leiding en het toezicht op de ontruiming moesten onzichtbaar blijven.

De hoger geplaatsten maakten tegelijkertijd gebruik van het ontzag voor autoriteiten dat de Schokkers naar de geest van de tijd hadden. De burgemeester zei dat het beter was om te vertrekken, de pastoor en de onderwijzer vonden het ook, en iedereen om je heen legde zich erbij neer. Wie was jij dan om daartegenin te gaan?

En toen ging het plotseling snel. Op 18 november 1858 stemde de Tweede Kamer in met het Wetsontwerp houdende maatregelen tot ontruiming van het eiland Schokland. Op 15 december 1858 nam de Eerste Kamer de ontruimingswet aan. En op 23 december 1858 tekenden Albert en Margje Diender het contract waardoor hun vertrek van Schokland een onomkeerbaar feit werd. Albert en Margje waren de grootouders van Anna Diender, de hoofdpersoon van mijn boek over de geschiedenis van Schokland.

Op de dag dat haar grootouders Schokland verlieten, begint Anna's verleden. ■

Dit is een voorpublicatie uit Het eiland van Anna: Schokland en de geschiedenis van een thuis van Eva Vriend, dat deze week verschijnt bij Atlas Contact

Luister naar De Groene

In De Groene Amsterdammer Podcast interviewt Kees van den Bosch Eva Vriend over de geschiedenis

van het Zuiderzee-eiland Schokland.

Onze podcast is elke week vanaf donderdagmiddag gratis beschikbaar via [groene.nl/podcasts](https://www.groene.nl/podcasts)